

Original Research

The Effect of Women's Employment on the Amount and Nature of Alimony in Light of Iranian Civil Law and Judicial Practice

Mahdieh Rezaei ¹, Saber Habibi Savadkouhi ², Behnam Ghanbarpour^{3*}

1 Master's student in Private Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran.

2 Assistant Professor of Private Law, Department of Law, Faculty of Humanities, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3 Associate Professor of Jurisprudence and Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran

Article ID: ahrar-53256

<p>Received: January 20 ,2025</p> <p>Accepted: March 21 , 2025</p> <p>Available online: March 21 , 2025</p> <p>Keywords: Alimony; wife's employment; husband's permission; infidelity; obedience; Iranian civil law; family rights.</p> <p>Main Subjects: Family Law</p>	<p>Abstract</p> <p>The institution of maintenance (nafaqah) in Iran’s legal system, as one of the most important financial obligations of the husband, is grounded in the principles of Imamiyyah jurisprudence and Articles 1106 to 1111 of the Civil Code. On the other hand, the expansion of women’s employment and their economic participation in both formal and informal spheres over recent decades has raised new questions regarding the relationship between the husband’s permission for the wife’s employment and the wife’s entitlement to, or forfeiture of, maintenance, particularly in cases where the wife’s employment is undertaken without the husband’s permission or is practically in conflict with the duty of obedience and the interests of the family. The central question is to what extent, within the framework of Imamiyyah jurisprudence and Iran’s Civil Code, a wife’s employment, with or without the husband’s permission, can affect her entitlement to maintenance, and what solutions existing judicial practice has offered in this regard. The present study, using a descriptive–analytical method and relying on library-based data (jurisprudential sources, statutes, judicial practice, articles, and theses), seeks first to clarify the jurisprudential foundations governing maintenance, obedience, qiwamah, and the husband’s permission, and then, through an analysis of the main provisions of the Civil Code, particularly Articles 1102, 1105, 1106, 1108, and 1117, as well as family protection laws, to examine the impact of women’s employment on the nature and amount of maintenance. The preliminary findings indicate that, in both jurisprudential foundations and Iran’s Civil Code, the general principle is that a woman’s employment, as an economic status, does not affect her entitlement to maintenance; rather, what may lead to the forfeiture of maintenance is nushuz, understood as the failure to fulfill general and specific marital obedience.</p>
---	--

*Corresponding Author: Behnam Ghanbarpour

Address: Associate Professor of Jurisprudence and Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran

Email: b.ghanbarpour@qaemiau.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The institution of the family in Iranian law is founded on the traditional model of male *qiwamah* and the husband's duty to provide the costs of living. Article 1105 of the Civil Code assigns the "headship of the family" to the husband, and Article 1106 places the obligation to provide maintenance for the wife in permanent marriage upon the husband; in return, Article 1108 introduces the wife's obedience as a condition for entitlement to maintenance. This triad of *qiwamah*, maintenance, and obedience constitutes the main pillars governing the financial and non-financial relations between spouses. Despite this classical structure, Iran's social reality has changed over recent decades. The rise in women's educational attainment, the expansion of their participation in the labor market, the dependence of parts of household economies on women's income, and changing attitudes among the younger generation toward the division of domestic labor and economic responsibilities have transformed wives' employment from an "exception" into a "normal condition." The fundamental question is what impact this social change has on the interpretation of the institution of maintenance and its relationship with the husband's permission for the wife's employment, and whether traditional rules can be reconciled with this new reality.

2. Theoretical Framework

In Iran's legal system, the principle is the wife's financial independence from her husband, such that neither the woman's income is automatically regarded as part of the couple's joint property nor does her employment deprive her of entitlement to maintenance. At the same time, the legislator, in Article 1117 of the Civil Code, has authorized the husband to prevent his wife from engaging in a profession or occupation that is incompatible with family interests or with his or her dignity. Accordingly, on the one hand, a woman's employment is lawful and legitimate; on the other hand, the husband has a right to intervene with respect to the type of work and the conditions of employment. In practice, these two propositions have given rise to numerous conflicts before family courts, particularly in cases where the husband, invoking employment without his permission or employment that he claims is incompatible with obedience, household order, or family interests, refuses to pay maintenance or raises a claim of *nushuz*.

3. Methodology

The present study, using a descriptive-analytical method and utilizing library data (jurisprudential sources, laws, judicial practice, articles, and theses), first attempts to explain the jurisprudential principles governing alimony, submission, authority, and spousal permission, and then, by analyzing the main articles of the Civil Code (especially Articles 1102, 1105, 1106, 1108, and 1117) and laws related to family support, explores the effect of a woman's employment on the nature and amount of alimony.

4. Results & Discussion

In *Imamiyyah* jurisprudence, the husband's permission for the wife's employment is a conditional rule rather than an absolute one; its basis lies in safeguarding family interests, not in individual domination. The right of a working wife to maintenance cannot be invalidated on the basis of the rule of obedience or prevailing custom, except where

nushuz is proven by a court judgment. Iran's Civil Code possesses the necessary jurisprudential capacity to formulate an egalitarian interpretation of the husband's permission without conflicting with the foundations of Sharia. Existing judicial practice requires unification through binding precedents and judicial guidelines in order to put an end to divergent interpretations.

5. Conclusions & Suggestions

The final recommendation of the present study is that, in reforming the Civil Code, the legal policymaker should transform the husband's permission into judicial authorization subject to court supervision, so that, on the one hand, the Sharia-based foundations of qiwamah are preserved, and, on the other hand, personal misuse or restrictive practices are prevented. Such a reform would constitute a significant step toward gender justice within the framework of Imamiyyah jurisprudence and in conformity with Iran's social reality.

اثر اشتغال زن بر میزان و ماهیت نفقه در پرتو قانون مدنی و رویه قضایی ایران

مهدیه رضایی^۱، صابر حبیبی سوادکوهی^۲، بهنام قنبرپور^۳*

۱ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران.

۲ استادیار حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۳ دانشیار فقه و حقوق، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران

کد مقاله: ahrar-53256	
تاریخ دریافت:	چکیده
۱۴۰۳	<p>نهاد نفقه در نظام حقوقی ایران، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تکالیف مالی زوج، بر پایه مبانی فقه امامیه و مواد ۱۱۰۶ تا ۱۱۱۱ قانون مدنی شکل گرفته است. از سوی دیگر، گسترش اشتغال زنان و مشارکت اقتصادی آنان در عرصه‌های رسمی و غیررسمی طی دهه‌های اخیر، پرسش‌های نوینی را در خصوص نسبت میان «اذن زوج در اشتغال زوجه» و «استحقاق یا سقوط نفقه» برانگیخته است؛ به‌ویژه در مواردی که اشتغال زن بدون اذن زوج، یا با تعارض عملی با حق تمکین و مصالح خانوادگی همراه می‌شود. پرسش محوری این است که در چارچوب فقه امامیه و قانون مدنی ایران، اشتغال زوجه - با یا بدون اذن زوج - تا چه حد می‌تواند بر استحقاق نفقه تأثیر بگذارد، و رویه قضایی موجود در این زمینه چه راه‌حلهایی ارائه کرده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از داده‌های کتابخانه‌ای (منابع فقهی، قوانین، رویه قضایی، مقالات و پایان‌نامه‌ها) می‌کوشد، نخست مبانی فقهی حاکم بر نفقه، تمکین، قوامیت و اذن زوج را تبیین کند و سپس با تحلیل مواد اصلی قانون مدنی (به‌ویژه مواد ۱۱۰۲، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۸، ۱۱۱۷) و قوانین مرتبط با حمایت خانواده، تأثیر اشتغال زن را بر ماهیت و میزان نفقه واکاوی نماید. یافته‌های اولیه نشان می‌دهد که در مبانی فقهی و نیز در قانون مدنی ایران، اصل بر عدم تأثیر اشتغال زن - به‌عنوان یک وضعیت اقتصادی - بر استحقاق نفقه است و آنچه می‌تواند موجب سقوط نفقه شود، «نشوز» به معنای عدم تمکین عام و خاص است.</p>
تاریخ پذیرش:	
۱ فروردین ۱۴۰۴	
تاریخ انتشار:	
۱ فروردین ۱۴۰۴	
کلیدواژه‌ها:	
نفقه؛ اشتغال زوجه؛ اذن زوج؛ نشوز؛ تمکین؛ قانون مدنی ایران؛ حقوق خانواده.	
محورهای موضوعی:	
حقوق خانواده	

نویسنده مسئول: بهنام قنبرپور

آدرس: دانشیار فقه و حقوق، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد قائم شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم شهر، ایران

ایمیل: b.ghanbarpour@qaemiau.ac.ir

۱- مقدمه

نهاد خانواده در حقوق ایران، بر پایه الگوی سنتی قوامیت مرد و تکلیف وی به تأمین هزینه‌های زندگی استوار شده است. ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی، «ریاست خانواده» را به شوهر واگذار کرده و ماده ۱۱۰۶، نفقه زوجه را در نکاح دائم بر عهدهٔ زوج دانسته است؛ در مقابل، ماده ۱۱۰۸، تمکین زن را شرط استحقاق نفقه معرفی می‌کند. این سه‌گانه قوامیت-نفقه-تمکین، ستون‌های اصلی تنظیم روابط مالی و غیرمالی زوجین را تشکیل می‌دهد. با وجود این ساختار کلاسیک، واقعیت اجتماعی ایران در دهه‌های اخیر دگرگون شده است؛ رشد سطح تحصیلات زنان، گسترش حضور آنان در بازار کار، وابستگی بخش‌هایی از اقتصاد خانوار به درآمد زنان، و تغییر نگرش نسل جوان نسبت به تقسیم کار خانگی و مسئولیت‌های اقتصادی، موجب شده است که اشتغال زوجه از یک «استثناء» به یک «وضعیت عادی» تبدیل شود. پرسش اساسی این است که این تغییر اجتماعی، چه تأثیری در تفسیر نهاد نفقه و نسبت آن با اذن زوج در اشتغال زوجه دارد و آیا قواعد سنتی با این واقعیت تازه قابل جمع است یا نه. در نظام حقوقی ایران، اصل بر استقلال مالی زن از شوهر است؛ به نحوی که نه درآمد زن به‌طور خودکار جزء مشترکات مالی محسوب می‌شود و نه اشتغال وی او را از استحقاق نفقه محروم می‌کند. از سوی دیگر، قانون‌گذار در ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی به شوهر اجازه داده است زن خود را از حرفه یا صنعتی که با «مصلح خانوادگی یا حیثیات خود یا زن» منافات دارد منع کند. بنابراین، از یک‌سو، اشتغال زن مجاز و مشروع است؛ از سوی دیگر، شوهر نسبت به نوع شغل و شرایط اشتغال، اختیار مداخله دارد. این دو گزاره، در عمل منشاء تعارضات متعددی در محاکم خانواده شده است؛ به‌ویژه در پرونده‌هایی که زوج به استناد اشتغال بدون اذن یا اشتغالی که مدعی است با تمکین، نظم خانه یا مصالح خانواده منافات دارد، از پرداخت نفقه امتناع می‌کند یا ادعای نشوز مطرح می‌سازد. مسئله اصلی پژوهش حاضر، واکاوی نسبت میان «اذن زوج در اشتغال زوجه» و «حق نفقه» در نظام حقوقی ایران است. به‌عبارت دیگر، باید روشن شود که:

- آیا اشتغال زن، به‌خودی‌خود، می‌تواند به‌عنوان عامل سقوط نفقه تلقی شود؟
- حدود و ثغور اختیار شوهر در منع زوجه از اشتغال بر اساس ماده ۱۱۱۷ تا کجاست و معیار «منافات با مصالح خانواده» چگونه تفسیر می‌شود؟
- روبه‌رو قضایی موجود، در تعارض میان حق اشتغال زن، اذن زوج و حق نفقه، کدام مصالح را مقدم می‌دارد و چگونه این تعارض را حل می‌کند؟
- در پرتو تحولات اجتماعی و اسناد حقوق بشری، آیا الگوی سنتی نفقه نیازمند بازنگری یا تفسیر نوین است یا می‌توان با اجتهاد درون‌نظام، پاسخ‌های متناسب با وضعیت جدید ارائه داد؟

۲- پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر، چند پژوهش داخلی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به رابطه‌ی میان اشتغال زنان و نفقه پرداخته‌اند. اگرچه از نظر حجم و پراکندگی، این مطالعات هنوز به حد اشباع نرسیده‌اند، اما تصویر نسبی‌ای از نحوه مواجهه پژوهشگران ایرانی با مسئله ارائه می‌کنند.

نخستین دسته از این مطالعات، به‌طور خاص، اثر اشتغال زن بر استحقاق نفقه را در فقه و حقوق ایران بررسی کرده‌اند. این پژوهش‌ها، عموماً بر این نکته تأکید دارند که اشتغال زن، تا زمانی که با تمکین و مصالح خانواده منافات نداشته باشد، موجب سقوط نفقه نمی‌شود و در نتیجه، ملاک اصلی در استحقاق نفقه، نشوز است نه اشتغال (ایزدی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۳). در این دسته، پیشنهاد شده است که قانون‌گذار باید معیارهای روشن‌تری برای مفهوم «منافی مصالح خانوادگی بودن شغل» در ماده ۱۱۱۷ ارائه دهد تا از تفسیرهای سلیقه‌ای و متعارض جلوگیری شود.

دسته دوم، بر تحلیل رویه قضایی در خصوص نفقه‌ی زنان شاغل تمرکز کرده‌اند. در این مطالعات، با بررسی مجموعه‌ای از آراء محاکم خانواده و دیوان عالی کشور، نشان داده شده است که دادگاه‌ها، در عمل، کمتر اشتغال زن را به‌عنوان دلیل مستقیم سقوط نفقه پذیرفته‌اند؛ بلکه در اغلب موارد، در صورت ادعای زوج، به بررسی میزان تأثیر اشتغال بر انجام وظایف زناشویی و خانوادگی پرداخته‌اند و تنها در صورت احراز ترک وظایف، حکم به نشوز و سقوط نفقه داده‌اند (روشن و همکاران، ۱۳۹۴). این پژوهش‌ها، ضمن تأکید بر اهمیت رویه قضایی، به پراکندگی و عدم وحدت ملاک در آراء نیز اشاره دارند.

دسته سوم از مطالعات داخلی، موضوع اشتغال زنان را در چارچوب گسترده‌تر «حقوق و تکالیف متقابل زوجین» بررسی کرده‌اند. در این پژوهش‌ها، اشتغال زن یکی از متغیرهای مهم در تحلیل تحول نقش‌های جنسیتی و تقسیم وظایف اقتصادی و غیر اقتصادی در خانواده محسوب شده است. یافته‌های برخی پایان‌نامه‌ها نشان می‌دهد که اشتغال زن، در عمل، بیش از آن که به سقوط حقوقی نفقه بینجامد، به تغییر نگرش زوجین نسبت به مشارکت در هزینه‌ها و شکل‌گیری توافقات خصوصی در خصوص اداره اقتصاد خانواده منجر شده است (حسینی، ۱۳۹۷). این دسته از پژوهش‌ها، از منظر جامعه‌شناختی و حقوقی، به پیوند میان قواعد حقوقی و تحولات فرهنگی توجه دارند.

دسته چهارم از منابع داخلی، آثار عمومی‌تر در زمینه حقوق خانواده و ترمینولوژی حقوقی است که مفاهیمی چون نفقه، تمکین، نشوز و قوامیت را از منظر فقهی و حقوقی تحلیل کرده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۸؛ کاتوزیان، ۱۳۹۱). هرچند این آثار به‌طور مستقیم به موضوع اذن زوج در اشتغال زوجه و تأثیر آن بر نفقه نمی‌پردازند، اما مبانی نظری و مفهومی لازم برای تحلیل دقیق مسئله را فراهم می‌سازند.

به طور کلی، می‌توان گفت که ادبیات داخلی موجود، اگرچه به صورت پراکنده، ابعاد مختلف رابطه میان اشتغال زن و نفقه را پوشش داده است، اما هنوز پژوهشی که این رابطه را به صورت جامع، با تمرکز ویژه بر عنصر «اذن زوج» و تحلیل هم‌زمان فقه، قانون و رویه قضایی بررسی کند، کمیاب است.

در سطح بین‌المللی و در نظام‌های حقوقی اسلامی دیگر، موضوع اشتغال زنان و آثار آن بر حقوق مالی در خانواده، به‌ویژه در قالب نفقه و مهریه، مورد توجه قرار گرفته است. در برخی کشورهای اسلامی، اصلاحات قانونی با هدف ارتقای موقعیت اقتصادی زنان و تشویق مشارکت آنان در بازار کار، به بازتعریف نسبی وظایف مالی زوجین انجامیده است.

برای نمونه، در برخی کتب و مقالات مربوط به حقوق خانواده در کشورهای عربی، به‌ویژه در مصر و مراکش، نشان داده شده است که اصلاحات قانونی در دهه‌های اخیر، ضمن حفظ تکلیف اصلی نفقه بر عهده شوهر، قواعدی را برای به رسمیت شناختن سهم اقتصادی زنان شاغل در هزینه‌های خانواده و امکان مطالبه سهم آنان در اموال مشترک پیش‌بینی کرده است. در عین حال، حق شوهر برای منع زن از اشتغال، محدود به مواردی شده است که تعارض جدی با مصالح خانواده یا اخلاق عمومی وجود داشته باشد و در برخی موارد، این تعارض باید توسط دادگاه احراز شود.

همچنین در ادبیات فقهی-حقوقی معاصر عربی، بحث‌های گسترده‌ای در خصوص «تحول مفهوم قوامیت» و «نفقه مشارکتی» مطرح شده است. برخی نویسندگان بر این باورند که با توجه به تغییر نقش‌های اقتصادی، باید در تفسیر کلاسیک از قوامیت، بازنگری صورت گیرد و نقش درآمد زن در توزیع مسئولیت‌های اقتصادی خانوار به رسمیت شناخته شود، بدون آن‌که این امر به سلب حمایت مالی پایه از زنان منجر شود.

در حوزه حقوق بشر و اسناد بین‌المللی، گزارش‌ها و توصیه‌نامه‌های متعددی از سوی نهادهایی چون کمیته رفع تبعیض علیه زنان (CEDAW) و نهادهای وابسته به سازمان ملل متحد، بر ضرورت سازگار کردن نظام‌های حقوقی داخلی با اصل برابری و عدم تبعیض در حوزه اشتغال و حقوق اقتصادی خانوادگی تأکید کرده‌اند. هرچند ایران به کنوانسیون CEDAW نپیوسته است، اما این اسناد به عنوان معیارهای نرم، در تحلیل‌های تطبیقی و نقد سیاست‌های داخلی مورد استناد قرار می‌گیرند.

۳- خلأها و نوآوری پژوهش حاضر

با جمع‌بندی مباحث فوق، می‌توان خلأهای اصلی ادبیات موجود را به صورت زیر خلاصه کرد:

- فقدان مطالعه‌ای که به طور یکپارچه، سه ضلع فقه، قانون و رویه قضایی را در موضوع اذن زوج در اشتغال زوجه و تأثیر آن بر نفقه کنار هم بگذارد؛
- کمبود تحلیل‌های منسجم در خصوص تفسیر ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی و تعیین دقیق معیار «منافی مصالح خانوادگی بودن شغل» در پرتو شرایط اقتصادی و اجتماعی جدید؛

- ضعف مطالعات تطبیقی که نظام ایران را با دیگر نظام‌های حقوقی اسلامی در زمینه نفقه زنان شاغل و الگوهای مشارکتی مقایسه کند؛
 - فقدان مدل پیشنهادی مشخص برای اصلاح تقنینی و قضایی، که بتواند تعارض میان حق اشتغال زن و حق نفقه را در قالب یک الگوی عادلانه و پایدار حل کند.
- نوآوری اصلی پژوهش حاضر در این است که ضمن استفاده از دستاوردهای متفرق پیشین، موضوع «اذن زوج در اشتغال زوجه و تأثیر آن بر حق نفقه» را به‌عنوان یک مسئلهٔ مستقل و محوری، در مرکز تحلیل قرار می‌دهد و می‌کوشد با تلفیق مبانی فقهی، تحلیل نصوص قانونی و بررسی رویه قضایی، تصویری نظام‌مند از وضعیت موجود و چشم‌انداز اصلاحی ارائه نماید.

۴- تحلیل تطبیقی و قضایی اذن زوج و نفقه زن شاغل

۴-۱- مفهوم‌شناسی و پیش‌زمینه قضایی

در فقه امامیه، اصل لزوم اطاعت زوجه از زوج در حدود شرع و حفظ مصالح خانوادگی، در قالب ماده ۱۱۰۵ و ۱۱۱۷ قانون مدنی تبلور یافته است. بر اساس این مواد، شوهر ریاست خانواده را برعهده دارد و می‌تواند زن را از شغلی که مخالف مصالح خانوادگی یا حیثیت خود یا زن باشد، منع کند. با این حال، تفسیر این مواد در رویه قضایی دچار تحول چشم‌گیری شده است؛ به‌ویژه پس از صدور آرای وحدت رویه و نظریات مشورتی اداره کل حقوقی قوه قضائیه از سال ۱۳۹۰ به بعد (قوه قضائیه، ۱۴۰۱).

در آرای قدیمی‌تر، هرگونه اشتغال بدون اذن صریح زوج می‌توانست مصداق خروج از تمکین محسوب شود، اما آرای متأخر دادگاه‌های خانواده با توجه به تحولات عرفی و اجتماعی، با اتکا به اصل ۲۸ قانون اساسی و اصل کرامت انسان، معیار «اخلال جدی در مصالح خانواده» را جایگزین «اذن مطلق» کرده‌اند (دادگستری کل تهران، نظریه مشورتی ۷۶۴۵/۹۰۰ مورخ ۲۴/۰۹/۱۳۹۶).

بر این مبنا، امروزه در رویه قضایی سه رویکرد متمایز قابل تشخیص است:

- **رویکرد سنتی:** اذن زوج را شرط صحت و مشروعیت اشتغال می‌داند؛ در نتیجه، زن بدون اذن از نفقه محروم است.
- **رویکرد میانه:** اشتغال بدون اذن به خودی خود موجب سقوط نفقه نیست مگر آنکه مانع انجام وظایف زناشویی شود.
- **رویکرد نوگرا:** استقلال اراده و حق اشتغال را اصل انگاشته، و منع زن از کار را تنها در صورت اثبات ضرر معتبر می‌داند.

۴-۲- بررسی آرای وحدت رویه و شعب دیوان عالی کشور

یکی از مهم‌ترین اسناد قضایی در این زمینه رأی وحدت رویه شماره ۷۰۷ مورخ ۰۶/۰۲/۱۳۹۰ است که مقرر می‌دارد:

«صرف اشتغال زن، موجب سقوط نفقه نیست مگر اشتغال با منافع خانواده منافات داشته باشد.»

این رأی، مبنای تحول جدی در رویه دادگاه‌های خانواده شد. بر این اساس، دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۵۸۰۰۹۷ (شعبه ۵۸۲ دادگاه خانواده تهران) تصریح می‌کند:

«اشتغال زوجه در آموزش و پرورش با ساعات اداری مشخص و رعایت وظایف خانوادگی، مانع استحقاق نفقه نیست.»

برخلاف آن، رأی دادگاه خانواده مشهد شماره ۹۱۰۹۹۷۲۲۵۸۰۱۱۲ (۱۳۹۱) مقرر می‌دارد که اشتغال زوجه در مطب شخصی تا نیمه‌شب، موجب ایجاد عسر و حرج برای زوج و مجوز منع اشتغال است.

چنین تفاوت رویه‌ای نشان می‌دهد که «اذن زوج» در عمل، بیشتر بر اساس تناسب زمانی و عرفی و با لحاظ مصالح خانوادگی سنجیده می‌شود، نه یک حکم مطلق.

۴-۳- تحلیل تطبیقی با فقه اهل سنت و نظام‌های حقوقی دیگر

الف) فقه اهل سنت

فقه‌های حنفی و مالکی غالباً بر این باورند که زن بدون اذن شوهر نمی‌تواند از منزل خارج شود، مگر برای ضرورت شرعی یا انجام وظیفه واجب (ابوزهره، ۱۹۸۶). با این حال، فقه‌های معاصر چون «یوسف قرضاوی» و «مصطفی الزرقا» اشتغال زن را در صورت حفظ عفت و انجام وظایف خانوادگی مجاز دانسته‌اند. این دیدگاه با اصلاحات قوانین احوال شخصیه مصر (مصوب ۲۰۰۰) هماهنگ است که مقرر می‌کند:

«زن می‌تواند شاغل باشد، مگر آنکه اشتغال او با زندگی خانوادگی و تربیت فرزندان تعارض آشکار داشته باشد.»

(قانون احوال شخصیه مصر، ماده ۷۲)

ب) نظام حقوقی مصر

در حقوق مصر، براساس قانون شماره ۲۵ سال ۱۹۲۹ اصلاحی ۲۰۰۰، اصل بر حق اشتغال زن است. شوهر صرفاً زمانی می‌تواند زن را از کار منع کند که کار مزبور «مغایر با حیثیت خانوادگی» باشد. همچنین دادگاه تنها در صورت ارائه دلیل کافی از سوی زوج، منع اشتغال را می‌پذیرد. در رأی دادگاه استیناف قاهره (۱۱۲۸/۲۰۱۸)، کار در شرکت خصوصی با ساعات طولانی، بدون اثبات تزلزل خانوادگی، دلیل موجه برای منع نشناخته شد (Mahmoud, ۲۰۱۹).

ج) نظام حقوقی فرانسه

فرانسه از دهه ۱۹۶۰ با لغو الزام اذن شوهر در قانون مدنی (ماده ۲۱۵ سابق)، نظامی مبتنی بر برابری وظایف و استقلال شغلی را جایگزین کرد. بند ۲ ماده ۲۲۳ قانون مدنی فعلی فرانسه مقرر می‌کند:

«هر یک از زوجین می‌توانند آزادانه شغل خود را انتخاب کنند.»

در عین حال، طبق بند ۳ همان ماده، طرفین موظف‌اند منافع خانواده را مورد نظر قرار دهند. این ترکیب، استقلال را با مسئولیت خانوادگی پیوند می‌دهد—الگویی که در اصلاحات حقوق خانواده ایران پس از سال ۱۳۸۱ نیز مورد توجه شورای فرهنگی اجتماعی زنان قرار گرفته است (پورقاسمی، ۱۴۰۱).

۴-۴- تأثیر کنوانسیون‌های بین‌المللی

بر اساس میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ماده ۲۳ به تساوی حقوقی زن و مرد در ازدواج اشاره دارد. همچنین کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان (CEDAW) در مواد ۱۱ و ۱۶، حق اشتغال زنان را تضمین نموده است. هرچند ایران به CEDAW نپیوسته است، اما اصول کلی آن در تفسیرهای جدید حقوقی انعکاس یافته است، از جمله نظریه تفسیری شورای نگهبان (۱۳۹۷) مبنی بر اینکه اشتغال زن مادامی که موجب اخلال در وظایف شرعی نباشد، نیازمند اذن خاص نیست.

۴-۵- تحلیل تطبیقی میان منابع داخلی و بین‌المللی

با مقایسه داده‌های فوق، می‌توان نتیجه گرفت که حقوق ایران، با وجود تأکید بر قوامیت مرد، در عمل روندی همسو با نظام‌های نوین حقوق خانواده اتخاذ کرده است. در هر سه نظام (ایران، مصر، فرانسه)، ملاک مشترک، «مصلحت خانوادگی و عدم اخلال در حقوق متقابل» است؛ تفاوت‌ها صرفاً در نوع اثبات ضرر یا اخلال است.

جدول دارد

۴-۶- رزیابی تطبیقی رویه قضایی ایران

تحلیل ۴۵ رأی دادگاه‌های خانواده بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۳ نشان می‌دهد که تنها در ۱۸٪ موارد اشتغال زوجه موجب سقوط نفقه شده است. در ۵۵٪ از آراء، دادگاه تشخیص داده که اشتغال مزاحم زندگی خانوادگی نبوده است. شاخص استناد قضات به ماده ۱۱۱۷ بیش از پیش به «تعارض با مصالح خانوادگی» محدود شده است (مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه، گزارش ۱۴۰۳).

۴-۷- تحلیل نهایی مرحله سوم

- از مجموع تحلیل‌های فقهی، قانونی و قضایی می‌توان استنباط کرد:
- ✓ اذن زوج، قیدی مطلق نیست؛ بلکه تابع مصالح خانواده است.
- ✓ اشتغال زن به خودی خود منافاتی با تمکین ندارد، مگر موجب ضرر یا اخلال جدی شود.
- ✓ حق نفقه زن شاغل محفوظ می‌ماند، مگر در صورت اثبات نشوز.
- ✓ رویه قضایی ایران در دهه اخیر به سمت معیارهای عرفی و اجتماعی حرکت کرده است.
- ✓ تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که حقوق اسلامی-ملی ایران قابلیت پذیرش الگوی «استقلال همراه با مسئولیت» را دار

در نظام حقوقی ایران، مفهوم اذن زوج در اشتغال زوجه و تأثیر آن بر حق نفقه، یکی از مباحث بنیادین در حوزه‌ی حقوق خانواده و روابط مالی زوجین است که در گذر زمان، از چارچوبی صرفاً فقهی و سنتی به بستری متأثر از تحولات اجتماعی، اقتصادی و حقوق تطبیقی تغییر یافته است. ریشه‌های این بحث به فقه امامیه و اصول قرآنی بازمی‌گردد؛ جایی که قوامیت مرد، به‌عنوان اصل اداره خانواده، نه از باب سلطه بلکه بر پایه‌ی مسئولیت تعریف شده است. ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی همین مفهوم را از فقه اقتباس کرده است، اما شرایط متحول جامعه، افزایش نرخ اشتغال زنان، و تغییر در ساختار خانوادگی، موجب شده است تا فلسفه و حدود اجرای این ماده نیازمند بازنگری دقیق گردد. در قرائت امروزی، اذن زوج در اشتغال زوجه دیگر به‌عنوان مجوزی مطلق و نامحدود تفسیر نمی‌شود؛ بلکه بر مبنای مصالح خانوادگی و با سنجش شرایط عینی روابط زناشویی معنا می‌یابد. در چهار دهه‌ی گذشته، دادگاه‌های خانواده از تفسیری ایستا و تک‌محور به‌سوی رویکردی عرفی‌تر و مبتنی بر عدالت و کرامت انسانی سوق یافته‌اند. این تحول را می‌توان نتیجه‌ی هم‌زمانی سه جریان دانست: نخست، تغییر نگرش فقه امامیه به مفاهیم «ضرر»، «عسر و حرج» و «قوامیت»؛ دوم، تأثیر آموزه‌های حقوق بشر اسلامی و اصل برابری کرامت زن و مرد؛ و سوم، اقتضات اجتماعی ناشی از حضور زنان در عرصه‌های شغلی و علمی.

تحلیل آرای وحدت رویه و نظریات مشورتی قوه قضائیه نشان می‌دهد که معیار «منافی مصالح بودن اشتغال» به‌تدریج جایگزین «لزوم اذن مطلق زوج» شده است. در تفسیر کنونی، صرف اشتغال زن بدون اذن شوهر، موجب نشوز یا سقوط نفقه نیست مگر ثابت شود که اشتغال مزبور موجب اخلال جدی در زندگی مشترک شده است. رأی وحدت رویه شماره ۷۰۷ (۱۳۹۰) در حقیقت نقطه عطفی در تقنین غیرمستقیم و هم‌ترازی میان اصول فقهی و واقعیت اجتماعی بود. این رأی نه تنها توازن میان حقوق زوج و زوجه را برقرار کرد بلکه مفهوم قرارداد ازدواج را به‌سوی قراردادی عدالت‌محور سوق داد که در آن وظایف هر یک از طرفین در ذیل اصل حسن معاشرت و رعایت کرامت متقابل معنا می‌یابد. از نتیجه‌ی بررسی پرونده‌های قضایی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۳ برمی‌آید که تنها در کمتر از یک‌پنجم

پرونده‌های مرتبط با نفقه، اشتغال زن دلیل سقوط این حق شناخته شده است؛ بدین معنا که رویه‌ی قضایی در عمل، معیار عرفی «زیان آشکار» را پذیرفته است.

از سوی دیگر، در عرصه‌ی فقهی، نظریات نواندیشی چون موسوی بجنوردی، فاضل لنکرانی، قاضی نژاد و علمای معاصر حوزه قم، بر ضرورت بازتعریف مفهومی قوامیت تأکید کرده‌اند. این مفهوم از سرپرستی اقتدارگرایانه به سرپرستی مشارکتی یا مدیریتی دوطرفه تغییر معنا داده است، تا جایی که فقهای معاصر نقش زن را در مدیریت خانوادگی نه به‌عنوان تابع، بلکه هم‌عرض با مرد در تصمیم‌سازی می‌دانند. قاعده‌ی «الناس مسلطون علی اموالهم» و «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» در این قالب جدید، ابزار فقهی لازم را برای پذیرش حق اشتغال زن به‌شکلی مشروع و شرعی فراهم کرده است. بدین ترتیب، اشتغال نه تنها عامل سقوط نفقه نیست بلکه در فقه عدالت‌محور امامیه می‌تواند بخشی از ابزار تحقق تعاون اقتصادی میان زوجین تلقی شود. این برداشت تازه، در ارتباط با قاعده‌ی «المؤمنون عند شروطهم» نیز سازگار است؛ زیرا اشتغال زن در متون رسمی نکاح‌نامه‌ها می‌تواند به‌صورت شرط ضمن عقد درج شود و در نتیجه، اذن زوج نسبت به آن از پیش مفروض باشد.

نگاهی تطبیقی به نظام‌های حقوقی دیگر مانند مصر، تونس و فرانسه نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از قوانین این کشورها طی دهه‌های اخیر اصلاح و با واقعیت اجتماعی زنان شاغل انطباق یافته است. در مصر، قانون احوال شخصیه مصوب ۲۰۰۰، اصل اشتغال زن را به رسمیت شناخته و حق منع شوهر را مشروط به صدور حکم دادگاه دانسته است. این الگو در حقوق ایران نیز الهام‌بخش بوده است؛ زیرا در بسیاری از آرای دادگاه‌ها، قاضی به‌عنوان مقام تعادل‌بخش، میان آزادی اشتغال زن و مصلحت خانواده داوری می‌کند. در فرانسه، ماده ۲۲۳ قانون مدنی صراحت دارد که هر یک از زوجین می‌توانند آزادانه شغل خود را برگزینند مشروط بر اینکه منافع خانوادگی رعایت شود. روح حاکم بر هر دو نظام حقوقی، یعنی مصر و فرانسه، بر اصل «آزادی همراه با مسئولیت» استوار است؛ الگویی که در حقوق ایران نیز به‌صورت تلویحی در حال شکل‌گیری است. مقایسه نشان می‌دهد که هرچند حقوق ایران هنوز به‌صورت صریح از اصطلاح «حق اشتغال مستقل» زنان یاد نکرده است، اما رویه‌ی قضایی در مسیر تحقق عملی آن گام برمی‌دارد.

جنبه‌ی اقتصادی موضوع نیز اهمیت اساسی دارد. در جامعه‌ی امروز ایران که سهم زنان در بازار کار بیش از یک‌چهارم نیروی کار را تشکیل می‌دهد و بخش قابل توجهی از درآمد خانوار به حضور آنان وابسته است، اصرار بر تفسیر مضیق از اذن زوج نه‌تنها با منطق اقتصادی ناسازگار است بلکه عدالت خانوادگی را نیز مخدوش می‌کند. نفقه، به‌عنوان تعهد مرد، اساساً بر پایه‌ی ظرفیت درآمدی و تکلیف اخلاقی تنظیم شده است، اما در واقعیت امروز، معیشت خانوار وابسته به همکاری و همیاری اقتصادی زن و مرد است. در چنین شرایطی، اشتغال زن باید به‌مثابه مشارکت اقتصادی مشروع تلقی شود، نه عنوانی برای تغییر وضعیت حقوقی نفقه. پژوهش‌های اقتصادی اخیر (مرکز آمار ۱۴۰۲ و گزارش بانک جهانی، ۲۰۲۱) ثابت می‌کند که افزایش اشتغال زنان، نه تنها موجب تضعیف بنیان خانواده نشده بلکه با ارتقای حس عدالت و مشارکت، انسجام خانوادگی را افزایش داده است. بنابراین، تجدیدنظر در برداشت حقوقی از اشتغال زن نه یک ضرورت نظری بلکه یک الزام ملی برای پایداری اجتماعی است.

از منظر نظریه‌ی عدالت جنسیتی اسلامی، مفاهیم حقوقی باید به‌گونه‌ای بازخوانی شوند که ضمن وفاداری به نصوص شرعی، تناسب با شرایط زمانی و مکانی برقرار گردد. تطبیق این اصل بر اذن زوج به این نتیجه می‌انجامد که این قاعده باید در قالب «اذن مشروط به

صلاح خانواده و نظم خانوادگی» بازتعریف شود. چنین تفسیری نه تنها با قاعده‌ی فقهی «العرف محکم» سازگار است بلکه از بروز تعارض میان قانون و عرف نیز جلوگیری می‌کند. عرف امروز جامعه‌ی ایران، اشتغال زن را امری طبیعی و متناسب با کرامت انسانی می‌داند، در حالی که متون قانونی باقی‌مانده از سال‌های آغازین قانون‌گذاری، این عرف را منعکس نمی‌کنند. تحقق عدالت اقتضا دارد که قانون‌گذار، مواد ۱۱۰۵ و ۱۱۱۷ قانون مدنی را اصلاح و با معیارهای اجتماعی جدید منطبق کند؛ به نحوی که منع اشتغال تنها با تشخیص دادگاه صالح و بر پایه‌ی دلایل موجه امکان‌پذیر باشد.

از حیث تمایز حقوقی، باید میان سه وضعیت تفکیک روشنی برقرار کرد: نخست، اشتغال زن با اذن صریح زوج؛ دوم، اشتغال زن بدون اذن اما بدون ایجاد ضرر یا اخلال در زندگی خانوادگی؛ و سوم، اشتغال زن به شغلی که به‌صورت عینی و قابل اثبات، منافع یا حیثیت خانوادگی را متضرر می‌سازد. تنها در حالت سوم است که حق شوهر برای اعتراض و متعاقباً حق منع می‌تواند جاری گردد. در دو حالت نخست، اصل بر آزادی و حفظ نفقه است. این تمایز سه‌گانه، در عمل معیاری شفاف برای تصمیم‌گیری قضات و وحدت رویه خواهد بود. افزون بر آن، در مرحله‌ی عقد نکاح باید تمهیدات لازم برای ثبت خواست و رضایت طرفین درباره اشتغال فراهم گردد تا از بروز اختلافات آینده جلوگیری شود.

تحلیل مقایسه‌ای میان مبانی فقهی و اصول حقوق بشر اسلامی نیز نشان می‌دهد که هر دو، بر اصل کرامت زن و عدالت خانوادگی تأکید دارند. قوامیت در اسلام، سلطه نیست بلکه نوعی مسئولیت متقابل است. پیامبر اکرم(ص) فرموده است: «النساء شقائق الرجال»؛ یعنی زنان هم‌پایه‌ی مردانند. از این منظر، اذن شوهر نه مجوز تبعیض بلکه سازوکاری برای حفظ هماهنگی در اداره‌ی خانواده است. پس هنگامی که اشتغال زن در چارچوب همین هماهنگی باشد، اعتراض شوهر فاقد مبنای شرعی است. حتی در منابع فقهی قرن‌های اولیه، به‌ویژه در آثار شیخ طوسی و ابن ادریس حلی، موارد استثنایی بر الزام اذن زوج ذکر شده که دلالت بر انعطاف فقه امامیه دارد. امروزه، فقهای شورای نگهبان نیز در نظرات تفسیر قانون اساسی تأکید کرده‌اند که اشتغال زنان تا زمانی که منجر به ترک وظایف شرعی یا عسر و حرج در خانواده نگردد، نیازمند اذن خاصی نیست. این گفتمان فقهی نوین، در کنار تحولات اقتصادی، نشانگر آن است که حقوق خانواده در مسیر برابری وظایف و تکالیف حرکت می‌کند.

با توجه به مجموع یافته‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که روند حقوقی ایران در سال‌های اخیر، به‌سوی تفسیری واقع‌گرایانه و عدالت‌محور از اذن زوج حرکت کرده است. این تحول اگرچه هنوز در مرحله‌ی دادرسی‌ها و نظریات مشورتی تثبیت نشده، اما آثار خود را بر آرای صادره نشان داده است. از سوی دیگر، با نهادینه شدن آموزش‌های حقوقی در دانشگاه‌ها و ورود زنان متخصص در بدنه‌ی نظام قضایی، انتظار می‌رود که تفسیری انسانی‌تر از مواد قانونی مبتنی بر مشارکت و تفاهم زوجین جایگزین نگرش آمرانه‌ی گذشته گردد. در عین حال، ضروری است قانون‌گذار با اصلاح مواد ۱۱۱۷ و ۱۱۰۵، شاخص‌های شفاف برای احراز «منافی مصالح بودن اشتغال» ارائه دهد؛ از جمله ملاک‌هایی چون ساعات کار، نوع شغل، میزان تأثیر بر فرزندان، و سطح تعامل عاطفی میان زوجین.

در سطح فرهنگی نیز جامعه باید به سطحی از آگاهی برسد که اشتغال زنان را تعارضی با نقش مادری یا همسری تلقی نکند. آموزش‌های رسانه‌ای، سواد حقوقی عمومی، و آگاهی مردان نسبت به آثار مثبت اشتغال همسر بر ثبات مالی خانواده، می‌تواند از بروز

تنش‌های حقوقی جلوگیری کند. اشتغال زن در حقیقت، بخشی از حق توسعه فردی و اجتماعی اوست که با فلسفه‌ی نفقه منافاتی ندارد، زیرا نفقه پاسداری از معیشت است نه کنترل اراده. هر گونه بازتعریف قانونی و فقهی باید این تمایز بنیادین را در نظر گیرد.

در نهایت، می‌توان چنین جمع‌بندی کرد که حقوق خانواده در ایران در مسیر تعادل میان سه ارزش کلیدی حرکت می‌کند: یکم، حفظ بنیان شرعی قوامیت به‌عنوان رکن ساختار خانواده؛ دوم، تحقق کرامت انسانی و آزادی اقتصادی زن در چارچوب نظام ارزشی اسلام؛ و سوم، تضمین عدالت مالی از طریق استمرار نفقه به‌عنوان حق مستقل زوجه. اجرای این سه هدف نیازمند اصلاح تدریجی قوانین، تدوین دستورالعمل‌های قضایی و نهادینه‌سازی فرهنگ حقوقی نوین است. در جهانی که نقش‌های اجتماعی زنان و مردان پیوسته در حال تغییر است، اصرار بر تفاسیر ایستای فقهی، عدالت را از مسیر اصلی خود منحرف می‌کند. فقه امامیه با تکیه بر اصول پویایی، عدالت، مصلحت و مقاصد شرع، قابلیت بالایی برای هماهنگی با تحولات اجتماعی دارد. اگر قانون‌گذاری آینده‌ی ایران این قابلیت را به رسمیت بشناسد، می‌توان چشم‌اندازی روشن برای تحقق توازن واقعی در روابط خانواده ترسیم کرد؛ توازنی که در آن اذن زوج نه به‌منزله‌ی مانع، بلکه به‌مثابه سازوکاری اخلاقی و حقوقی برای هم‌سازی وظایف متقابل زن و مرد به خدمت گرفته می‌شود، و نفقه به‌جای ابزاری برای وابستگی، تبدیل به ضامن احترام، کرامت و امنیت پایدار زن در چارچوب خانواده خواهد شد.

۵- نتیجه‌گیری نهایی

۱-۵- تبیین تحولات مفهومی اذن زوج و نفقه

تحلیل فقهی و حقوقی مراحل پیشین نشان داد که مفهوم **اذن زوج در اشتغال زوجه** در گذر تاریخی، از یک مفهوم «سلطه‌محور» در فقه سنتی، به یک مفهوم «مصلحت‌محور» در حقوق معاصر تبدیل شده است. در متون فقهی متقدم، از جمله در آثار محقق حلی، شهید اول و علامه حلی، اصل تمکین زن عنصر تعیین‌کننده^۷ استحقاق نفقه تلقی می‌شد؛ به‌گونه‌ای که هر نوع خروج زن از منزل بدون اجازه^۸ همسر، قرینه^۹ نشوز محسوب می‌گردید.

با این حال، تحلیل آزادی قضایی معاصر (به‌ویژه پس از رأی وحدت رویه شماره^{۱۰} ۷۰۷) نشان می‌دهد که **اذن زوج** دیگر شرط مطلق و لازم‌الاجرا نیست، بلکه شرطی **مشروط به عدم اخلال در مصالح خانوادگی** تلقی می‌شود.

از منظر فقهی، بازخوانی قواعدی چون **لاضرر، تسلیط، حفظ نظام و عسر و حرج**، مؤید این است که فقه امامیه ظرفیت پذیرش نگاه منعطف‌تر به اشتغال زوجه را دارد؛ زیرا مقاصد شریعت بر مبنای رعایت عدالت، رفع ضرورت و حفظ کرامت انسانی استوار است. در نتیجه، اذن زوج باید مقید به **عدم اخلال در مصلحت جمعی خانواده** و **عدم ورود ضرر** به هر دو طرف تفسیر شود (موسوی بجنوردی، ۱۴۰۲).

۵-۲- نقد رویکردهای فقهی و حقوقی موجود

نقد تطبیقی بر دیدگاه‌های موجود را می‌توان در سه محور طبقه‌بندی کرد:

- ❖ **رویکرد فقهی کلاسیک:** با تأکید بر نصوص روایی و عمومات قوامیت، حق اداره خانواده را مطلقاً از آن مرد می‌داند. این دیدگاه با ساختار اجتماعی جدید ایران که زنان در بیش از ۲۵٪ مشاغل رسمی حضور دارند (مرکز آمار، ۱۴۰۲) قابل انطباق کامل نیست.
- ❖ **رویکرد قانونی سنتی:** ماده ۱۱۱۷ ق.م. از سال ۱۳۱۳ بدون اصلاح باقی مانده است و اصطلاح «منافی مصالح خانوادگی یا حیثیت» تفسیری مبهم دارد. این ابهام، زمینه تصمیمات شخصی و متفاوت قضات را فراهم ساخته است (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۸).
- ❖ **رویکرد نوین اجتماعی:** دیدگاهی است که با الهام از مبانی فقهی نو (از جمله قاعده عدالت و کرامت زن در نظریات فاضل لنکرانی، ۱۳۹۷ و قاننی‌نژاد، ۱۴۰۰) قوامیت را به‌معنای سرپرستی مشارکتی می‌داند. بر اساس این نظریه، شوهر حق ندارد صرفاً از سر میل شخصی اشتغال زوجه را منع کند.

نقد اصلی این پژوهش بر نظام حقوقی ایران آن است که **ابهام در معیارهای «منافی مصالح بودن اشتغال»** موجب شده وحدت رویه قضایی پایدار پدید نیاید. قانون مدنی در این بند صرفاً از «منافع خانوادگی و حیثیت» سخن می‌گوید، بی‌آنکه شاخصه‌ای اجرایی ارائه دهد.

۵-۳- نقد آرای قضایی

مطابق داده‌های تحلیلی مرحله سوم، بی‌نظمی در تطبیق مفاد ماده ۱۱۱۷ میان دادگاه‌ها مشهود است. برخی آراء دادگاه‌ها در شهرهای بزرگ (تهران، شیراز، اصفهان) تمایل به پذیرش اشتغال زنان شاغل اداری دارند، در حالی که در مناطق سنتی‌تر، منع اشتغال به‌ندرت بر مبنای عرفی صادر شده است.

انتقاد اساسی آن است که **آیین‌نامه یا دستورالعملی الزام‌آور برای تفسیر واحد ماده ۱۱۱۷ وجود ندارد.** از سوی دیگر، هنوز ملاک‌های دقیق تمکین، نشوز و استحقاق نفقه تدوین نشده است. نظریات مشورتی موجود (از جمله نظریه ۹۰۰/۷۶۴۵ مورخ ۱۳۹۶ اداره کل حقوقی قوه قضائیه) اگرچه زمینه تحول را فراهم کرده، ولی ضمانت اجرایی ندارد.

۴-۵- نقد مقایسه‌ای با نظام‌های تطبیقی

تحلیل تطبیقی نشان داد که در نظام‌های مصر و فرانسه، قاعدهٔ کلی آن است که اشتغال زن حق طبیعی اوست و محدودیت‌ها تنها از سوی دادگاه و بر مبنای ضرر آشکار اعمال می‌شود.

در مصر، ماده ۷۲ قانون احوال شخصیه، معیارهایی عینی (مانند لطمه به حیثیت یا تربیت فرزندان) پیش‌بینی کرده است. در فرانسه نیز ماده ۲۲۳ کد مدنی بر «همکاری در تأمین منافع خانواده» تصریح دارد. این دو الگو، خلاف نظام فعلی ایران، **حق تفسیر را از شوهر گرفته و به قاضی داده‌اند.**

ایران نیز می‌تواند با حفظ اصول فقه امامیه، الگوی مشابهی اتخاذ کند؛ یعنی اذن زوج تنها در حد اعلام مخالفت مستدل و قابل رسیدگی به محکمه معتبر باشد، نه حق وتوی مطلق. این تغییر همسو با استانداردهای حقوق بشر اسلامی (اعلامیه قاهره، ماده ۶) است که بر تساوی کرامت زن و مرد در خانواده تأکید دارد.

۵-۵- پیشنهادهای اصلاحی

از نگاه اقتصادی، تفسیر موسع از اذن زوج موجب کاهش نرخ مشارکت زنان در بازار کار و بسط فقر پنهان خانوادگی می‌شود. در مقابل، شناسایی حق اشتغال زن با حفظ موازین شرعی، منجر به افزایش سهم درآمد خانوار و بهبود شاخص امنیت اقتصادی خواهد شد (پورقاسمی، ۱۴۰۱).

از منظر جامعه‌شناختی، منع اشتغال زن غالباً به کاهش رضایت زناشویی و افزایش تمایل به طلاق عاطفی منجر می‌شود. یافته‌های پژوهش میدانی جعفری (۱۴۰۰) در استان مازندران نشان می‌دهد ۴۶٪ زنان خانه‌دار دارای تحصیلات دانشگاهی احساس بی‌عدالتی حقوقی نسبت به مردان دارند.

۵-۶- نتیجه‌گیری نهایی

- **اذن زوج در اشتغال زوجه** در فقه امامیه یک قاعدهٔ مشروط است، نه مطلق؛ مبنای آن صیانت از مصالح خانواده است، نه سلطه فردی.
- **حق نفقه زوجه شاغل** بر مبنای قاعدهٔ تمکین و عرف مشترک قابل ابطال نیست، مگر در صورت اثبات نشوز به موجب حکم دادگاه.
- قانون مدنی ایران ظرفیت فقهی لازم را برای **تدوین تفسیری برابرخواهانه از اذن زوج** دارد بدون تعارض با مبانی شرع.
- **رویه قضایی** موجود نیازمند وحدت رویه و دستورالعمل قضایی است تا تشتت برداشت‌ها پایان یابد.

د نظام حقوقی ایده‌آل در این حوزه باید سه اصل را هم‌زمان رعایت کند:

- کرامت و استقلال زن به‌مثابه انسان؛
- قوامیتِ مسئولانه مرد به‌مثابه مدیر خانواده؛
- مصالح جمعی خانواده به‌عنوان هدف نهایی شریعت و قانون.

بنابراین، پیشنهاد نهایی تحقیق حاضر آن است که سیاست‌گذار قانونی در اصلاح قانون مدنی، اذن زوج را به اذن قضایی با قابلیت نظارت دادگاه تبدیل نماید تا از یک‌سو مبانی شرعی قوامیت حفظ شود، و از سوی دیگر، از سوءاستفاده‌های شخصی یا محدودکننده جلوگیری گردد. چنین اصلاحی گامی بلند در جهت عدالت جنسیتی در چارچوب فقه امامیه و منطبق با واقعیت اجتماعی ایران محسوب می‌شود.

References

1. Advisory Opinion No. 7645/900. (2017). Legal Department of the Judiciary of the Islamic Republic of Iran. **[In Persian]**
2. Arrowsmith, S. (2014). *The law of public and utilities procurement: Regulation and reform*. London: Sweet & Maxwell.
3. Code Civil Français. (2023). Article 223. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr>
4. Egyptian Personal Status Law. (2000). *Official Gazette of Egypt (Al-Waqa'i' al-Misriyya)*.
5. Fawzi, M. A. (2021). Family law reform and women's employment in Middle Eastern contexts. *Arab Law Quarterly*, 35(4), 723–746. <https://doi.org/10.1163/15730255-BJA10054>**[In Persian]**
6. Horrie, C., & Choudhury, R. (2020). *Gender equality and family law in Islamic societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Islamic Research Academy. (2018). *The family in comparative jurisprudence*. Cairo: Al-Azhar Al-Sharif. **[In Persian]**
8. Izadifard, M., Rahmani, A., & Akbari, Z. (2014). An examination of the impact of women's employment on entitlement to maintenance in jurisprudence and Iranian law. *Legal Research Journal*, 6(2), 45–68. **[In Persian]**
9. Jafari, F. (2021). *A field study on employment and maintenance of housewives in Mazandaran Province*. Tehran: Institute for Social Research, University of Tehran. **[In Persian]**

10. Jafari Langroudi, M. J. (2019). Legal terminology. Tehran: Ganj-e Danesh. **[In Persian]**
11. Katouzian, N. (2013). Family law (Vol. 1). Tehran: Enteshar Joint Stock Company. **[In Persian]**
12. Mohammadi Ghaeni, S. (2022). An analysis of the impact of women's employment on the maintenance pattern in Iran's family system. *Journal of Women and Family Legal Studies*, 12(3), 95–118. **[In Persian]**
13. Mousavi Bojnourdi, S. M. (2023). Maqasid jurisprudence in the family law system. Qom: Dar Rah-e Haq Institute. **[In Persian]**
14. Norouzi, S. (2024). A sociological analysis of Article 1117 of the Civil Code and its relationship with women's employment in contemporary Iran. *Tehran University Journal of Comparative Law*, 19(2), 180–205. **[In Persian]**
15. Pourghasemi, S. (2022). A comparative analysis of women's occupational independence and qiwamah in Iranian and French law. *Women and Family Legal Research*, 13(2), 65–87. **[In Persian]**
16. Qaeni-Nejad, M. (2021). The jurisprudence of family policy in Imam Khomeini's thought. Qom: Boostan-e Ketab. **[In Persian]**
17. Roshan, S., Mohammadi, F., & Nikzad, A. (2015). An analysis of Iranian judicial practice regarding maintenance of working women. *Family Law Quarterly*, 2(1), 23–48. **[In Persian]**
18. Seyfzadeh, A. (2023). Jurisprudential foundations of social policy in Islam. Qom: Research Institute of Hawza and University. **[In Persian]**

19. Statistical Center of Iran. (2023). Report on women's economic participation in 2022. Retrieved from <https://www.amar.org.ir>
20. Tehran General Judiciary. (2023). Compilation of unifying precedents and advisory opinions on family matters (1991–2023). Tehran: Mizan Publications. **[In Persian]**
21. UN Women. (2022). Gender equality in family law systems: Regional trends in the MENA. New York: UN Publications.
22. United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights, Article 23. Retrieved from <https://www.ohchr.org>
23. empowerment. Washington, D.C.: World Bank Publications. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1672-4>